

22. Koeppen W. Der Tod in Rom / Wolfgang Koeppen. – Frankfurt am Main : Suhrkamp, 2008. – 187 s.

СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ ДАВНЬОГРЕЦЬКОГО КОН'ЮНКТИВА ГОЛОВНИХ РЕЧЕНЬ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

КРОКІС А. М.

Київський національний лінгвістичний університет

Термін “кон'юнктив” у підручниках давньогрецької мови традиційно перекладають укр. “умовний спосіб” або рос. “сослагательное наклонение” [3, с. 91; 4, с. 180; 7, с. 86; 9, с. 94; 13, с. 121; 15, с. 302;], цим самим зближуючи у свідомості тих, хто вивчає давньогрецьку мову, не еквівалентні поняття. Лише У. Головач та Г. Шепель чітко вказують, що “кон'юнктив у грецькій мові – дієслівний спосіб, якому немає відповідника в граматичній системі українського дієслова” [1, с. 187], і не дають переклад терміна. Функціональна семантика давньогрецького кон'юнктива розглядається в усіх підручниках, але, крім підручника С. І. Соболевського, в жодному не робиться наголос на правильному перекладі цієї форми чи алгоритмі перекладу, що ускладнює досягнення навчальних цілей, оскільки з практики можемо констатувати факт, що студенти часто не поєднують поняття “значення” і “переклад”. Таким чином, актуальність теми статті зумовлена, з одного боку, навчально-методичними потребами.

З іншого боку, способи перекладу кон'юнктива ми розглядаємо на матеріалі перекладів Євангелія від Матвія (а саме, українських перекладів Я. Духонченка (далі – Дух.), І. Огієнка (далі – Ог.), Р. Турконяка (далі – Турк.), І. Хоменка (далі – Хом.), що надає наукового та практичного значення нашій розвідці. По-перше, труднощі перекладу Святого Письма з давньогрецької на українську мову – мало розроблена ділянка в мовознавстві (у 30-х рр. ХХ ст. ці питання на сторінках часопису “Рідна мова” активно розробляв І. Огієнко [8], упродовж останніх двох десятиріч окремі аспекти висвітлювалися в поодиноких статтях (Л. Л. Звонської [2, 5, 6], Р. Л. Оліщук [10, 11], Г. В. Тимошик [15–17])). По-друге, будь-який переклад може як слугувати підґрунтям певних перекладознавчих висновків і узагальнень, так і потребувати уточнень.

Виходячи зі сказаного вище, ми ставимо мету на матеріалі українських перекладів Євангелія від Матвія проаналізувати способи перекладу давньогрецького кон'юнктива у головних (за іншою термінологією – незалежних [1; 3; 4; 7]) реченнях та розробити алгоритм вибору правильного перекладу з навчальною метою.

У Євангелії від Матвія за нашими підрахунками кон'юнктив вживається 284 рази, в головному реченні – 67 разів (conjunctivus hortativus – 5, prohibitivus – 29, dubitativus – 18, при підсиленому запереченні – 15).

Функція заклику (conjunctivus hortativus) трапляється лише в 4 віршах, до того ж, у двох із них використовуються додаткові засоби вираження волюнтативності: у Мт 7:4 вживається форма $a; fe_j$, у Мт 21:38 – deu/te

(у Мт 27:49 трактування *a;fej* викликає сумніви [18, п. 161]). Українські переклади передають *conjunctivus hortativus* по-різному: простим наказовим способом 1-ої особи множини (*a;gwmen* у Мт 26:46 – *ходімо* Хом., Турк., *ходім* Ог., *i;dwmn* у 27:49 – *побачмо* Ог., *avpoktei,nwmen* у 21:38 – *замордуймо* Ог.), наказовою формою з допоміжними частками (:*Afej evkba,lw* у Мт 7:4 – *Дай, вийму* Дух., *Давай вийму* Ог., *Дай, витягну* Турк., *Дай, хай вийму* – Хом., *avpoktei,nwmen* у 21:38 – *Нумо, вб'ємо* Хом.), майбутнім часом. Зауважимо, що майбутній час у перекладі, в основному, з'являється за наявності в оригінальному тексті іншого волонкативного засобу (*a;fej* чи *deu/te*), який і перекладено наказовою формою, тобто, функцію закликку перенесено з кон'юнктивної форми на допоміжні засоби: Мт 27:49 *oi` de. loipoi. e;legon(:Afej i;dwmn eiv e;rcetai VHli,aj sw,swn auvto,n* – *А інші говорили: “Чекай, побачимо, чи прийде Ілля спасти Його!”* Дух., *Інші ж казали: “Лиши, побачимо, чи прийде Ілля його рятувати”* Хом., *Інші ж казали: Облиш, подивимося, чи прийде Ілля Його спасати* Турк.; Мт 21:38 *Ou-to,j evstin o` klhrono,moj\ deu/te(avpoktei,nwmen auvto. n(kai. kata,scwmen th. n klhronomi,an auvtou/* – *Це спадкоємець, ходімо, уб'ємо його і заволодіємо спадщиною його* Дух., *Це спадкоємець; ходім, замордуймо його, і заберемо його спадщину* Ог.; *Це спадкоємець; ходімо вб'ємо його і одержимо його спадщину* Турк.

Форма *deu/te* у Мт 21:38 є складною для перекладу, оскільки буквально означає наказ на другу особу множини, тобто “ідіть” (можна порівняти Мт 4:19, 11:28, 22:4 та ін.). Мт 21:38 і паралельні вірші в Мк 12:7 і Лк 20:14 – єдиний випадок у Новому Завіті, коли *deu/te* вживається відносно 1 особи множини. Як бачимо з наведених перекладів, Я. Духонченко, І. Огієнко і Р. Турконяк ігнорують розбіжність у граматичній формі, зберігаючи лексичне значення дієслова, І. Хоменко вбачає у цього дієслова не лише втрату граматичного, а й лексичного значення, і перекладає часткою: “*Це спадкоємець. Нумо, вб'ємо його й заберемо собі його спадщину*”. Оскільки це одиничний випадок у Новому Завіті, якийсь висновок щодо правильності перекладу зробити важко, тим більше, що тут міг позначитися вплив іврити, де дієслово “йти” означає просто спонування до дії [21, с. 574].

Кон'юнктив зі значенням заборони (*conjunctivus prohibitivus*) – більш однозначна форма для перекладу, яка передається виключно формою наказового способу, е. г.: Мт 7:6 *Mh. dw/te to. a[gion toi/j kusi,\ mhde. ba,lhte tou. j margari,taj u`mw/n e;mprosqen tw/n soi,rwn* *Не давайте святого псам і не кидайте перел ваших перед свиньми* Дух., *Не давайте священне собакам, ані не кидайте перел ваших перед свиньями* Хом., *Не давайте святого псам і не кидайте ваших перлин перед свиньями* Турк., *Не давайте святого псам, і не розсипайте перел своїх перед свиньми* Ог.; Мт 21:19 *Mhke,ti evk sou/ karpo. j ge,nhtai eivj to. n aivw/na* *Нехай ніколи не буде плоду від тебе!* Дух., *Нехай повік не буде з тебе плоду!* Хом., *Хай довіку не буде від тебе плоду!* Турк., *Нехай плоду із тебе не буде ніколи повіки!* Ог. У перекладі І. Огієнка один раз спостерігаємо непослідовність: замість звичної форми недоконаного виду з'являється

доконаний: Мт 5:17 מִשְׁתֵּי הַיָּמִים הַלְלוּ אֶת הַמֶּלֶךְ הַשָּׁמַיִם וְאַתֶּם אַל תִּשְׁחָדוּ אֶת הַתּוֹרָה וְאֶת הַנְּבִיאִים כִּי יָבִיאוּ אֶת הַתּוֹרָה וְאֶת הַנְּבִיאִים לְבַטֵּל אֶת הַמֶּלֶךְ הַשָּׁמַיִם וְאַתֶּם אַל תִּשְׁחָדוּ אֶת הַתּוֹרָה וְאֶת הַנְּבִיאִים כִּי יָבִיאוּ אֶת הַתּוֹרָה וְאֶת הַנְּבִיאִים לְבַטֵּל אֶת הַמֶּלֶךְ הַשָּׁמַיִם. *Не подумайте, ніби Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов* Ог., хоча у Мт 10:34 це самі слово перекладено недоконаним видом: מִשְׁתֵּי הַיָּמִים הַלְלוּ אֶת הַמֶּלֶךְ הַשָּׁמַיִם וְאַתֶּם אַל תִּשְׁחָדוּ אֶת הַתּוֹרָה וְאֶת הַנְּבִיאִים כִּי יָבִיאוּ אֶת הַתּוֹרָה וְאֶת הַנְּבִיאִים לְבַטֵּל אֶת הַמֶּלֶךְ הַשָּׁמַיִם. *Не думайте, що Я прийшов, щоб мир на землю принести* Ог. Іншу непослідовність спостерігаємо вже не у граматичному вираженні, а в лексичних варіаціях перекладу одного слова: מִשְׁתֵּי הַיָּמִים הַלְלוּ אֶת הַמֶּלֶךְ הַשָּׁמַיִם וְאַתֶּם אַל תִּשְׁחָדוּ אֶת הַתּוֹרָה וְאֶת הַנְּבִיאִים כִּי יָבִיאוּ אֶת הַתּוֹרָה וְאֶת הַנְּבִיאִים לְבַטֵּל אֶת הַמֶּלֶךְ הַשָּׁמַיִם. *не йміть віри* Ог., у Мт 24:26 *не вірте* Ог. У цих віршах різний переклад не створює якихось доктринальних ускладнень, тому може бути виправданий, хоча, з іншого боку, оскільки йдеться про Святе Письмо, хотілося б бачити переклад максимально уніфікованим з оригіналом.

Складність для перекладу, як показує аналіз, становить дієслівна форма у Мт 23:8: מִשְׁתֵּי הַיָּמִים הַלְלוּ אֶת הַמֶּלֶךְ הַשָּׁמַיִם וְאַתֶּם אַל תִּשְׁחָדוּ אֶת הַתּוֹרָה וְאֶת הַנְּבִיאִים כִּי יָבִיאוּ אֶת הַתּוֹרָה וְאֶת הַנְּבִיאִים לְבַטֵּל אֶת הַמֶּלֶךְ הַשָּׁמַיִם. *Ви ж не називайте себе вчителями Турк., А ви вчителями не звіт'ся Ог., Ви ж не називайтеся вчителями Дух., Ви ж не давайте себе звати: Учителю Хом.* Найбільш близьким до оригіналу за відображенням семантики пасивного стану є варіант І. Хоменка *не давайте себе звати*. Буквальний переклад “хай вас не називають” є якоюсь мірою безглуздим, оскільки в такому випадку виходить, що наказ сформульовано до 2 особи множини, а виконувати має 3 особа – інші люди. Очевидно, з цих міркувань перекладач ужив описовий переклад *не давайте себе звати*, який є тлумаченням форми пасивного стану (нижче, у Мт 23:10 Хоменко обрав варіант *не звіт'ся*). Коментатор Генрі Метью вважає, що у цих віршах Христос забороняє своїм учням вимагати почесних звертань до себе [19], у такому розумінні правильно звучатиме переклад Р. Турконяка *не називайте себе* (хоча вже у Мт 23:10 читаємо *Не називайтеся* Турк.). На нашу думку, форма “називати себе” передає значення медіального стану, а “називатися, зватися” має відтінок і медіального, і пасивного, тому ми підтримуємо останній варіант перекладу.

Найбільше розмаїття спостерігаємо у перекладі conjunctivus dubitativus. Ці форми перекладаються такими способами: 1) майбутнім часом (35%): מִשְׁתֵּי הַיָּמִים הַלְלוּ אֶת הַמֶּלֶךְ הַשָּׁמַיִם וְאַתֶּם אַל תִּשְׁחָדוּ אֶת הַתּוֹרָה וְאֶת הַנְּבִיאִים כִּי יָבִיאוּ אֶת הַתּוֹרָה וְאֶת הַנְּבִיאִים לְבַטֵּל אֶת הַמֶּלֶךְ הַשָּׁמַיִם. *Тож не журіться і не говоріть: Що будемо їсти? Або: Що будемо пити? Чи: В що зодягнемся?* Турк.; 2) поєднанням інфінітива з особовим займенником в давальному відмінку (25%): той самий вірш Мт 6:31 *Отже, не журіться, кажучи: “Що нам їсти?” Або: “Що нам пити?” Чи: “В що одягатись?”* Дух.; 3) інфінітивом (18,3%): מִשְׁתֵּי הַיָּמִים הַלְלוּ אֶת הַמֶּלֶךְ הַשָּׁמַיִם וְאַתֶּם אַל תִּשְׁחָדוּ אֶת הַתּוֹרָה וְאֶת הַנְּבִיאִים כִּי יָבִיאוּ אֶת הַתּוֹרָה וְאֶת הַנְּבִיאִים לְבַטֵּל אֶת הַמֶּלֶךְ הַשָּׁמַיִם. *Господи, скільки разів прощати братові моему, коли згрішить проти мене? Чи до семи разів?* Дух.; 4) поєднанням модального дієслова “мати” з інфінітивом (18,3%): той самий вірш Мт 18:21 *Господи, скільки разів брат мій може згрішити проти мене, а я маю прощати йому? Чи до семи раз?* Ог.

Інші способи перекладу (умовним способом чи за допомогою модального дієслова “могти”) одиничні, становлять 2,6% від загальної кількості.

Як видно з наведених прикладів, в одних і тих же віршах перекладачі обирають різні варіанти перекладу. С. І. Соболевський радить перекладати *conjunctivus dubitativus* інфінітивом з давальним відмінком особи або майбутнім часом [14, с. 302]. Якщо розглянути випадки, коли перекладачі обирають просто інфінітив чи конструкцію з модальним дієсловом, насправді, там цілком може бути здійснена заміна на інфінітив з давальним відмінком особи, оскільки як модальні дієслова, так і інфінітиви, й інфінітивні конструкції в українській мові мають відтінок необхідності [12, с. 115], навіть якщо в питальному реченні вона звучить як вагання чи сумнів. Про можливість заміни у зазначених випадках свідчить і різний вибір самими перекладачами: Мт 10:19 *o[tan de. paradidw/sin u`ma/j(mh. merimnh, shte pw/j h' ti, lalh, shte Коли ж будуть видавати вас, не журіться, як і що вам говорити Дух., А коли видаватимуть вас, не журіться, як або що говорити Ог.;* Мт 19:16 *Dida, skale avgage(ti. avgago. n poi h, sw(i[na e; cw zwh. n aivw, nion/|* Учитель благий, що зробити мені доброго, щоб мати життя вічне? Дух., Учителю [добрий], що доброго я маю робити, аби мати вічне життя? Турк. Тому для навчальних цілей вважаємо можливим зупинитися на варіантах перекладу, запропонованих С. І. Соболевським.*

Окремо в граматиках розглядається вживання кон'юнктива у питальних реченнях після дієслова *qe, leij* [18, п. 171]. У Євангелії від Матвія маємо три таких випадки: Мт 13:28, 17:4, 26:17. Хоча в грецькому тексті сполучника між дієсловами немає, при перекладі інколи не можливо обійтися без нього, пор.: 17:4 *Ku, rie(kalo, n evstin h`ma/j w-de ei=nai\ eiv qe, leij( poi h, swmen w-de trei/j skhna, j Господи, добре нам тут бути; коли хочеш, зробимо тут три намети Дух. 13:28 Qe, leij ou=n avpelqo, ntej sulle, xwmen auvta\* Хочеш, ми підемо, його виполемо? Хом. Хочеш, щоб ми пішли й випололи його? Турк. 26:17 Pou/ qe, leij e`toima, swme, n soi fagei/n to. pa, sca* Де хочеш, щоб ми приготували Тобі спожити пасху? Турк. Де хочеш, щоб ми приготували пасху спожити Тобі? Ог. Таким чином, палітра перекладів кон'юнктива в головному реченні доповнюється ще одним варіантом: підрядним реченням зі сполучником *щоб* і формою минулого часу.*

Функція кон'юнктива підсиленого заперечення, який за значенням дорівнює майбутньому часу, виділяється не в усіх підручниках [18, п. 167; 20, с. 468]. Кон'юнктив у цій функції перекладається виключно майбутнім часом: Мт 18:3 *VAmh. n le, gw u`mi/n( eva. n mh. strafh/te kai. ge, nhsqe w`j ta. paidi, a(ouv mh. eivse, lqhte eivj th. n basilei, an tw/n ouvranw/n Поправді кажу вам: коли не навернетесь, і не станете, як ті діти, не ввійдете в Царство Небесне! Ог. Запевняю вас: якщо не навернетесь і не станете, як діти, не ввійдете в Царство Небесне Турк., Істинно кажу вам: Якщо ви не навернетесь і не станете, як діти, не ввійдете в Небесне Царство Хом., Істинно кажу вам: якщо не навернетесь і не станете, як діти, не увійдете в Царство Небесне Дух.;* Мт 24:35 *o` ouvranu. j kai. h` gh/ pareleu, sontai(oi` de. lo, goi mou ouv mh. pare, lqws i Небо і земля перейдуть, слова ж Мої не перейдуть Дух., Небо й земля перейдуть, але слова мої не перейдуть Хом., Небо і земля*

проминуть, а Мої слова не проминуть Турк., Небо й земля проминеться, але не минуться слова Мої! Ог.

Отже, кон'юнктив у незалежному / головному реченні українською мовою перекладається майбутнім часом, наказовим способом, інфінітивом з давальним відмінком особи чи без нього, підрядним реченням зі сполучником *щоб* і формою минулого часу. Студенти можуть розрізняти функцію кон'юнктива за формальними ознаками: *conjunctivus hortativus* – 1 особа множини (рідше однини) у стверджувальних реченнях, *conjunctivus dubitativus* – 1 особа (рідше однини) у питальних реченнях, *conjunctivus prohibitivus* передбачає наявність частки *μη*., а кон'юнктив підсиленого заперечення вводиться частками *ουν μη*.. Алгоритм перекладу представлений на рисунку:

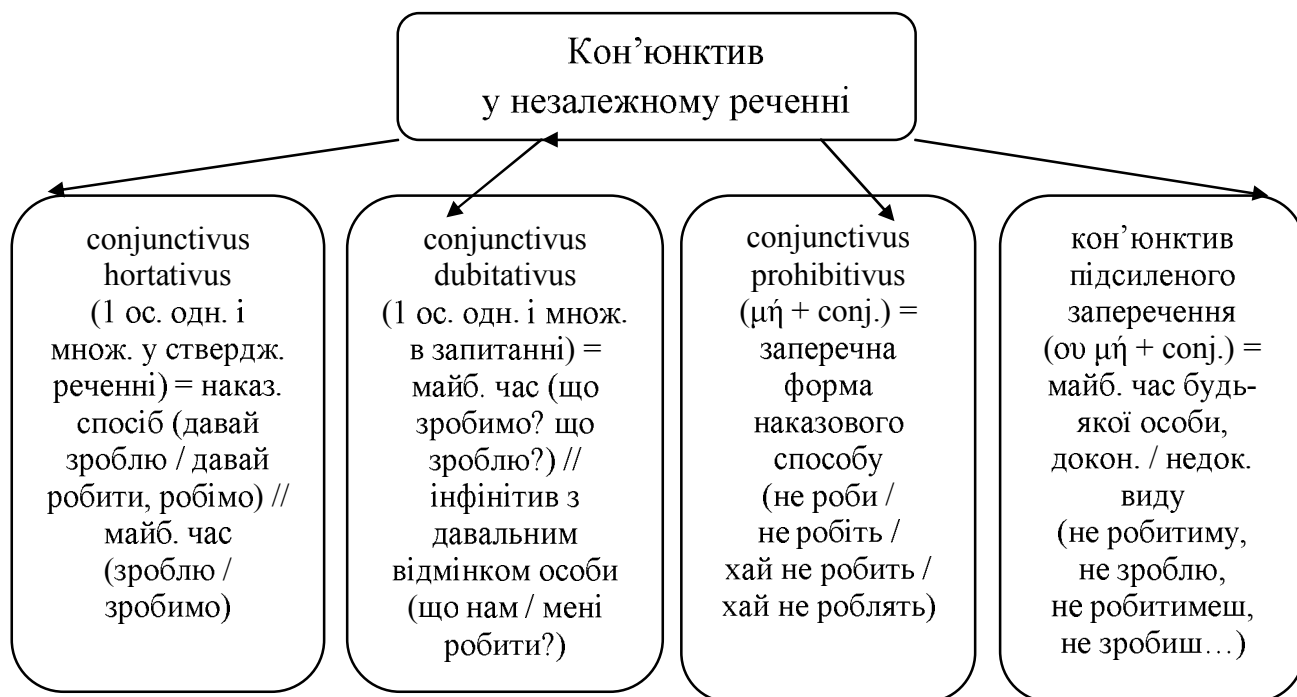

Рис. 1. Алгоритм перекладу давньогрецького кон'юнктива в головному реченні

У перспективі вважаємо доцільним проаналізувати способи перекладу давньогрецького кон'юнктива у підрядних реченнях та розробити алгоритм такого перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головач У. Грецька мова : койне елліністично-римського періоду / У. Головач, Г. Шепель. – Л. : Вид-во УКУ, 2011. – 492 с.
2. Звонська Л. Л. Алогенні синтаксичні конструкції в грецькому тексті Нового Завіту / Л. Л. Звонська // *Studia linguistica* : [зб. наук. пр.]. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2010. – Т. IV. – С. 172–180.
3. Звонська-Денисюк Л. Л. Грецька мова Нового Завіту / Леся Леонідівна Звонська-Денисюк. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2000. – 288 с.
4. Звонська-Денисюк Л. Л. Давньогрецька мова / Леся Леонідівна Звонська-Денисюк. – К. : Томіріс, 1997. – 589 с.

5. Звонська-Денисюк Л. Л. Незалежні дієприкметникові конструкції в грецькому тексті Нового Завіту та проблеми їх перекладу українською мовою / Л. Л. Звонська-Денисюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія : “Мовознавство. Літературознавство. Фольклористика”. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 1998. – Вип. 6. – С. 46–51.
6. Звонська-Денисюк Л. Л. Типові лексико-синтаксичні складності перекладу Нового Завіту українською мовою / Л. Л. Звонська-Денисюк // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій. – Львів : УКУ, 1998. – С. 50–56.
7. Козаржевский А. Ч. Учебник древнегреческого языка / Андрей Чеславович Козаржевский. – М. : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2002. – 408 с.
8. Лісняк С. Питання перекладу Святого Письма на сторінках журналу “Рідна мова” / С. Лісняк // Сучасна українська богословська термінологія : від історичних традицій до нових концепцій. – Львів : УКУ, 1998. – С. 80–87.
9. Мейчен Дж. Г. Учебник греческого языка Нового Завета / Джон Грешем Мейчен ; [пер. на рус. яз. А. А. Руденко]. – М. : Российское Библейское Общество, 1994. – 222 с.
10. Оліщук Р. Л. Адекватність передачі етносоціоніма в ὁ ὄχλος українських перекладах Нового Завіту / Р. Л. Оліщук // Актуальні проблеми металінгвістики : [наук. зб.]. – Черкаси : ЧНУ, 2001. – Ч. I. – С. 197–200.
11. Оліщук Р. Л. Розвиток семантики лексеми ὁ οἶνος в текстах Нового Завіту / Р. Л. Оліщук // Мова і культура : [зб. наук. пр.]. – К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2005. – Вип. 8. – Т. V. – Ч. I. – С. 152–157.
12. Сікорська О. О. Конструкції з незалежним інфінітивом для вираження значення необхідності / О. О. Сікорська // Наукові праці : [наук.-метод. журн.]. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2009. – Т. 105. – Вип. 92 : “Філологія. Мовознавство”. – С. 113–116.
13. Славятинская М. Н. Учебник древнегреческого языка / Марина Николаевна Славятинская. – М. : Филоматис, 2004. – 622 с.
14. Соболевский С. И. Древнегреческий язык / Сергей Иванович Соболевский. – СПб. : Алетей, 1948. – 614 с.
15. Тимошик Г. В. Античні теофорні імена у новочасних перекладах Святого Письма українською мовою / Г. В. Тимошик // Міфологія і фольклор. – Львів : НВФ “Українські технології”, 2009. – № 2–3(3). – С. 58–72.
16. Тимошик Г. В. Давньогрецькі жіночі імена у новозавітному тексті (на матеріалі новочасних перекладів Святого письма українською мовою) / Г. В. Тимошик // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : [зб. наук. пр.] – К. : Вид-во НАУ, 2009. – Вип. 18. – С. 63–73.
17. Тимошик Г. В. Давньогрецькі гіпокористичні імена в новочасних перекладах Святого Письма українською мовою / Г. В. Тимошик // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія : “Проблеми української термінології”. – Львів : Вид-во Національного університету “Львів. Політехніка”, 2009. – № 648. – С. 99–105.
18. Burton E. Moods and tenses of New Testament Greek [Електронний ресурс] / E. Burton. – Режим доступу : <http://www.dabar.org/burtonmoodstenses/M-t-1.html>

19. Matthew H. Commentary on the Whole Bible [Электронный ресурс] / H. Matthew. – Режим доступа : [http://www. biblestudytools.com/commentaries/matthew-henry-complete](http://www.biblestudytools.com/commentaries/matthew-henry-complete).
20. Wallace D. B. Greek grammar beyond the basics : An exegetical syntax of the New Testament / Daniel B. Wallace. – Grand Rapids : Zondervan, 1996. – 864 p.
21. Waltke B. K. An introduction to biblical Hebrew syntax / B. K. Waltke, M. O'Connor. – Winona Lake : Eisenbrauns, 1990. – 756 p.